

ez az Irodalomtörténettel is; s most azt remélem, hogy a lap elkövetkező korszaka egyben hozzá fog segíteni a magam orientálásához.

A MI CSOKONAINK

BESZÉLGETÉS BÁN MAGDÁVAL*

Riporter: Igaza van-e Major Tamásnak, hogy Mozart és Csokonai valamilyen módon rokonok?

Nemes Nagy Ágnes: Hogyne, tökéletesen igaza van. Vannak más ilyen lehetséges zenei vagy világirodalmi párhuzamok is, amelyekhez Csokonai nagy, lírai figuráját odakapcsolhatjuk. Például a preromantikus Keatshez, aki ugyancsak tüdőbeteg volt és ugyancsak korán halt meg, a mi költőnk fiatalabb kortársaként. A Mozart-jelenség is, ugye, hamar föltűnik és hamar véget ér, de talán mégsem csak ez köti össze őket, a korszak, meg ez a rövid, nagyon magas pályáív, hanem talán leginkább az, amit megmagyarázni nem tudunk, csak tapasztaljuk mindnyájan immár egyvégtében 200 éve, hogy a vonzóerejük nem szűnik.

Riporter: Otthon a könyvespolcon és a folyóiratok között lapozva akadtam rá Nemes Nagy Ágnes 1969-ben megjelent tanulmányára, az Irodalomtörténet c. folyóiratban, amely az egyik legismertebb Csokonai versről, *A tartózkodó kérelemről* ír.

Nemes Nagy Ágnes: Csokonai. Egyik legkedvesebb témám, de nemcsak az enyém. Azt szokták mondani, hogy a magyar irodalom tele van nagy, komor, vívódó remekművekkel. A nemzeti sors, az emberiség sorsa mindig is döntő témája volt a magyar regénynek és költészetnek egyaránt. Igen ám, de ha csak ennyiben maradnánk, nagyon egyoldalú képet

* A Kossuth Rádióban 1985. szeptember 3-án elhangzott beszélgetés közléshez igazított változata.

rajzólnánk a magyar irodalomról. Mert van nekünk néhány költőnk, aki más típusú, s akik valahogy a népszerűségi listákon mindig vezetnek. Nem is csak későbbi költőtársaik előtt népszerűek, hanem azt kell mondani, hogy szinte mindenki előtt, akit a magyar vers érdekel. Mindenki a szíve csücskében hordja például Kosztolányit, például Szép Ernőt, és hogy azt a bizonyos társukat említsem, akiről éppen beszélünk, Csokonaival is ez a helyzet. Csokonai elragadó költő. Hogy mi benne ez a báj, ez a vonzóerő, azt nagyon nehéz megközelíteni. Mindenféle módon megpróbáljuk magyarázgatni, nem sok sikerrel. Például nyilvánvaló, hogy Csokonainak egyik legkiemelkedőbb jellemvonása a dallamossága. A csodaszép szó-melódiája. Itt már elhangzott idézetképpen ez a *Tartózkodó kérelem*, amely remek, érdekes úgy is, ahogy minden épeszű magyar iskolás először elolvassa és hangsúlyozza. „’A hatalmas | ’szerelemnek || ’megemésztő | ’tüze bánt.” Azám, de e mögött a magyaros hangsúly mögött – ahogy ez ma már általánosan tudottá kezd válni – megbújik egy rendkívül bonyolult, régi görög-latin mérték, amely szerint viszont így kell ütemezni, így kell skandálni a verset:

o o - - | o o - - || o o - - | o o -

„A hatalmas szerelemnek, megemésztő tüze bánt” – és így tovább. Ez a második dallamréteg nem annyira tudatos, de ha valaki azt hiszi, hogy ezek a rejtett percepciók, ezek a félig-alig észrevevések nem befolyásolják a dallamot olyan fülekben is, amelyek nem tudják, hogy miről van szó, az nagyon téved. Igenis befolyásolják. Ez a dupla ritmus, ez a dupla dallam Csokonainak egyik nagy felfedezése a magyar irodalomban. Nem akarom ezt a versemértéket itt megnevezni, elvégre a verstan nem tartozik a közkeletű szórakozások közé (bár én magam eléggé kedvelem), de nyugodtan elmondhatjuk róla, hogy ez a ti-ti-tá-tá, ti-ti-tá-tá, ez meglehetősen érdekes ritmus, az antik verslábak nagy családjában is. Hagyjuk most az antik előfordulásokat, vegyük csak a magyar irodalom példáit. Ezt használta például Arany János a *Buda halálában*, ugyancsak elrejtve a magyar ritmus mögé.

- - u u - - || - - u u - -
 „Honnan kicsi szellő ég vándora jöttél” stb. Aztán van Ba-
 bitsnak a *Laodameia* című verses drámájában egy kórus
 része, amelynek megint csak ugyanez a ritmusa. „Jön az este
 u u - - | u u - - | u u - u
 csupa gyászban lila árnyat vet az oszlop . . .” És most nem
 utolsósorban, sőt kiemelten szeretném megemlíteni azt a köl-
 tőt, aki ezt a ritmust nagyon bőségesen használja, megint
 csak a magyar hangsúllyal szorosán összefűzve, és ez pedig
 nem más, mint Weöres Sándor. Nem tudom, most hogy van,
 de volt egy időszak, amikor minden magyar óvodás szavalta
 azt a versét; „Arany ágon | ’ül a sármány, || ’kicsi dalt fúj |
 ’fuvoláján.” Jaj, de ebben is benne van a ti-ti-tá-tá: „Arany
 - - u u - - - | u u - - | u u - -
 ágon | ül a sármány, || ’kicsi dalt fúj | ’fuvoláján”. És ezt
 nemcsak egyszer csinálta meg Weöres Sándor, hanem sok-
 szor, és nemcsak ezzel az egyfajta ritmussal, hanem sokféleké-
 vel. Gyerekverseinek – persze a felnőtt verseinek is, de gyerek-
 verseinek különösképpen – megvan az a tulajdonságuk,
 hogy dupla ritmus szól bennük, egyrészt a mindenki számára
 rögtön hallható magyar ütem, másrészt a mögötte lüktető
 bonyolult, rafinált időmértékes ritmus. A kettő együtt hat az
 emberre, akárcsak Csokonai versében. Persze, ha azt monda-
 nám, hogy Csokonai ettől Csokonai, akkor nagy számár vol-
 nék. Egy icipici rész, egy kicsi-kis verstani falat ez, amit vala-
 hogy tudatosítani bírnunk a csodálatos Csokonai-jelenség
 egészéből.

Riporter: De ez is hozzájárulhat, hogy éppen a Nyugat
 nemzedéke fedezte fel újra.

Nemes Nagy Ágnes: Igaz, idő kellett hozzá, amíg egyszerre
 csak kiugrott költői nagysága. De jelen volt, hatott már a
 Nyugat előtt is, vitathatatlanul.

Riporter: Ma is megtaláljuk magunknak benne, nemcsak a
 verstani, hanem a másféle szépet is.

Nemes Nagy Ágnes: Persze, nagyon is igazad van, Csokonai

egyáltalán nem csak a csodálatos verselési készségével, vers-tani, nyelvi zsenialitásával hatott ránk; millióféle más rétege is van az ő költészetének. Mi több, ő ezeknek a rétegeknek, egyáltalán a költészetnek valóságos tudora.

Riporter: Ő volt talán az első poéta doctus.

Nemes Nagy Ágnes: Jól mondd. Bámulatatosan tudatos költő. Mivel idevág, felolvasom kedvenc idézetemet Csokonaitól. Azt mondja a poézis természetéről: „A verscsinálás nem poesis, mert ez a gondolatoknak, a képzelődésnek, a tűznek természetében és mindezeknek felöltöztetésében áll. A verscsinálás pedig csak a szózatok hangjának bizonyos regulákra vételére, s külső elrakására ügyel, hogy azok harmóniával szálljanak az ember fülébe. Ahonnan lehet valaki jó poéta, ha mindjárt verset nem ír is, és ellenben jó verset írhat valaki, de azért nem poéta. Legjobb, ha a kettő együtt van.” Ez az idézet mintegy lehűteni látszik az előbbi verstani lelkesedésünket iránta, világossá téve, hogy ő maga is nagyon jól tudta: a tökéletes mesterségbeli készség egyáltalában nem elég a költészethez. Persze, hogy nem elég. Ezt mindig, minden igazi költő tudta, magyarul azonban azt hiszem, először Csokonai fogalmazta meg. Tudatosságának magas foka a szöveg minden részéből kitűnik: egy bonyolult gondolatmenetet közöl XVIII. századi magyar nyelven olyan szavakkal, amelyeket mi már nem, vagy alig használunk, de szak kifejezésként először ő próbálta megmagyarítani őket. Először ő próbálta például megmagyarítani a verslábak nevéit. De ami az idézetnek a lényegét illeti, hogy tudniillik nem elég a mesterségbeli tudás, hanem a poétának tele kell lenni tűzzel, mai nyelven szólva költői látásának, érzelmi magas hőfokának kell lennie, sajátosan kell tudnia behúzni a világot a versébe – ez a vallomás Csokonaira megint rendkívül jellemző. Mert korántsem csak arról van szó, hogy szinte sanzonszerűen fülbemászók a versei, hanem tele vannak olyan apró megjegyzésekkel, az Arany előtti, de rá emlékeztető hiteles realizmusnak olyan kis mozdulataival, amik a korabeli költészetben igen ritkák. Ott van például az a közis-

mert verse, biztosan emlékszel rá, *A magánosság*hoz. Mindjárt az első versszakban megszólítja a magánosságot, ilyenképpen: „Öröm nekem, hogy lakhelyedbe szálltam, / Hogy itt, Kisasszondon, reád találtam, / E helybe andalogni jó, / E hely poétának való.” Hogy éppen Kisasszondon találkozik korszaka nagy életérzésével a költő, hogy beteszi-beilleszti ezt a konkrétumot az absztraktumba, azzal a magánosság-ódát, amely a rousseau-izmusmintadarabja, egyszerre csak magyarrá teszi, helyhez köti. Szinte megüt bennünket evvel a szép magyar helységnévvvel: Kisasszond, reálissá, közelivé, boszorkányosan élővé téve az egész verset. A konkrétum varázsával tele van Csokonai. És még valamit hozzáfűznék az eddigiékhez. A dallam és a realizmus, az absztrakció és a konkrétum varázsa mellé, ami benne mind olyan gyönyörűen foglaltatik, odafűzném azt is, hogy mindezt *természetesen* rakja bele verse szövegébe. Mi azt hisszük, hogy a XX. század találmánya az, vagy legalábbis a XX. század egy irányzatának találmánya Magyarországon is, hogy a versbeszédnek (megint és újra) természetesnek kell lennie. Nem kell a poétának mindig föllengzenie és fentebb stílusban szólnia, egyszerűen bele lehet illeszteni a versbe a Közért-et, meg a Sasad tsz-t, meg a mokasszin cipőt is. Egyébként ezzel a verseszközzel épp úgy vissza lehet élni, mint a föllengzéssel és az ódai hévvel. Ennek a természetességnek korai nagy mestere Csokonai. Ahogy, amilyen magától értetődően folynak ki a lúdtollából a szavak, az meghökkentő, pláne, ha figyelembe vesszük – itt visszaütköz arra, amit előzőleg mondtam –, hogy milyen hallatlanul bonyolult, gazdag versmértékeket használ, olyanokat, amelyeknek a megcsinálásába ma is, a nagyon erősen előreugrott magyar verstechnikával is, beleizzadna a költő.

Riporter: Kazinczy például megróttá azért, hogy *lepe* helyett *pillangót* írt, mert az milyen póriás.

Nemes Nagy Ágnes: Pechje volt szegény Kazinczynak a *lepével*. Az nem ment tovább, a *pillangó* viszont ma gyönyörű szónak számít. Azért még nem is Kazinczy, hanem talán Kölcsey róttá meg, hogy a *palást* szót merte használni a

lepel helyett. Itt nem döntött az utókor, nekünk mind a két szó magasztos nyelvrétegből való. No persze, az irodalmi nyelvnek és ízlésnek a változása állandó. – Nem szabad azonban elfeledkeznünk az elragadó, az édes Csokonai mellett, valamint a természetes Csokonai mellett a tragikus Csokonairól sem. Micsoda mély tragikum van abban a versében, amit tüdőgyulladásáról írt, és micsoda hallatlan költői erő a kifejezésben, amikor azt mondja: „Mellem csontboltján irgalmatlan/sarkával rugdos két halál”.

Riporter: És milyen modern hangzású, akár XX. századi költő is írhatta volna.

Nemes Nagy Ágnes: Éppen azért választottam idézetnek. Vagy ott van a nagy filozófiai vers: „Lenni vagy nem lenni, kérdések kérdése, / melynek nehéz, kétes, szép a megfejtése”. Gyakran idézzük ezt, de nem tudom, figyelted-e, hogy milyen érdekes ez a három jelző így együtt. Azt mondja: „... melynek *nehéz, kétes, szép* a megfejtése”. Ez a három jelző majd-hogynem ellentmond egymásnak. Először azt állítja, hogy a kérdés *nehéz*. Megfejthető, de nehéz. Másodszor azt állítja, hogy *kétes* a megfejtése, nem is biztos, hogy megfejthető. Harmadszor erre a két komor szóra gyorsan rácsapja a *szép* jelzőt, hogy mindezekkel együtt *szép* a kérdés megfejtése. Nagyon hasonlít ez a XX. század költői gyakorlatára, ahol a jelzők, például Ady jelzői, nemegyszer megtagadják egymást. Egy csokorba fog Ady egy csomó olyasféle jelzőt, amelyek meglehetősen divergálnak egymástól. Lám, Csokonai ezt már a XVIII. században előlegezte. És miközben mindazt a mélységet, a nagy kérdésre figyelő gondolatiságot, sorstudatot megtaláljuk benne, ami a magyar irodalomra jellemző, van egy különleges tulajdonsága is, ami keveseké a mi líránkban. Ez az ő sajátos bája, intimitása, az, hogy mindig be tudja magát lopni az emberek szíve csücskébe.

NEMES NAGY ÁGNES